

Tanulmány

Tóth Enikő

A komplex demonstratívumok mint közvetve referáló kifejezések*

Abstract

This paper presents an overview of current formal semantic analyses aimed at describing the interpretation of complex demonstratives (*that dog, that black dog*) based on Hungarian examples. Kaplan's (1989a, 1989b) classic theory treats complex demonstratives as directly referential expressions, but contemporary approaches challenge this view and argue in favour of indirect referentiality. King (2001) and Ahn (2022) suggest that complex demonstratives are special definite descriptions with a hidden argument, while Wolter (2006) argues in a situational semantic framework that complex demonstratives refer uniquely with respect to a contextually constrained situational parameter. The analyses presented not only offer a uniform treatment of both deictic and non-deictic uses of complex demonstratives, but can also capture the similarity between definite descriptions and complex demonstratives.

Keywords: deixis, complex demonstratives, definite descriptions, indirect reference

1 Bevezetés

1.1 A komplex demonstratívumok szemantikai elemzése

Az indexikus kifejezések¹ vizsgálata, amelyek közös ismertetőjegye, hogy kontextusfüggő referenciával bírnak, mind nyelvfilozófiai, mind nyelvészeti szempontból kiemelt fontosságú. Az indexikus kifejezések körébe tartoznak például az egyes számú személyes névmások, *én, te, ő*, a főnévi mutató névmások, *ez, az*, és az *itt, ott* névmási határozószók. Ezeknek a kifejezéseknek a referenciája kontextusról kontextusra változhat, ami nyilvánvalóan kihívást jelent a formális jelentésemleletek számára, hiszen az indexikus kifejezések szemantikai értéke elengedhetetlen az őket tartalmazó mondatok igazságértékének meghatározásához, azaz az indexikus kifejezéseket tartalmazó mondatok egyik szemantikai értéke függ a használat kontextusától: a megnyilatkozás helyétől, idejétől, a beszélő (és a hallgató) személyétől.

* A kutatást a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) K22_143417 nyilvántartási számú projektje támogatta.

¹ Terminológiai szempontból az 'indexikus' kifejezést inkább a filozófiai és a nyelvfilozófiai írók használják, míg a nyelvészeti szakirodalomban a 'deiktikus' kifejezés alkalmazása terjedt el, magyar vonatkozásban l. például Laczkó (2008), Tátrai (2017). A magyar nyelvű terminusok használatakor a továbbiakban elsősorban Farkas–Kelemen (2002), illetve Vecsey (2005, 2007) szóhasználatát követem.

Tanulmányomban az indexikus kifejezések körébe tartozó komplex demonstratívumok (*az a kutya; az a fekete kutya; az a kutya, amelyik megharapta a postást*) formális szemantikai elemzéseit tekintem át. A klasszikus elemzés a demonstratívumoknak az ún. deiktikus használatára irányul, amikor a demonstratívum jelölete az adott beszédhelyzetben azonosítható, nem foglalkozik azonban a demonstratívumok egyéb, nem-deiktikus használatával, amikor a referens nem része a szituációs kontextusnak.² A klasszikus keretben a komplex demonstratívumok közvetlen módon referálnak, adott beszédhelyzetben a referens a beszélő rámutató gesztusa (Kaplan 1989a) vagy a beszélő referáló szándéka alapján (Kaplan 1989b) azonosítható, azaz a komplex demonstratívum leíró tartalma egyáltalán nem járul hozzá a referens azonosításához. Ezzel szemben a határozott leírások jelölését közvetve, konvencionális jelentésük és az unicitási követelmény révén határozzuk meg. Tehát a klasszikus felfogás értelmében a komplex demonstratívumok és a határozott leírások különböző módon referálnak.

Az elmúlt években a klasszikus szemléletet több szerző is megkérdőjelezte. Cikkemben azokról a kurrens elemzésekről kívánok kritikai áttekintést nyújtani, magyar nyelvű példák elemzése alapján, amelyek célja a komplex demonstratívumok deiktikus és nem-deiktikus használatának egységes keretben való kezelése. Az alább bemutatandó újabb megközelítések közös jellemzője, hogy a komplex demonstratívumokat a határozott leírások egy speciális eseteként kezelik (l. King 2001, Wolter 2006, Ahn 2022), és amellett érvelnek, hogy a komplex demonstratívumok nem közvetlenül, hanem közvetve referáló kifejezések.

1.2 (Komplex) demonstratívumok a magyar nyelvben

A magyar nyelvben két demonstratívumot (*ez, az*) különböztetünk meg, a palatális-veláris szembenállás a hagyományos értelemben vett, a beszélői nézőponttól számított közelre, illetve távolra való utalásra reflektál.³ A magyar főnévi mutató névmások önállóan is képesek ellátni referenciális funkciójukat, *ez, az*, vagy módosíthatnak egy főnévi kifejezést is (*ez a bicikli*). Ez a tanulmány csak az utóbbi esettel foglalkozik, amit Laczkó (2003) nyelvileg kifejtő előfordulásnak, Egedi (2015) determinánsduplázásnak nevez. A determinánsduplázás során a mutató névmás módosítóként egy határozott névelővel determinált főnévi kifejezéshez kapcsolódik, a főnévi fejjel számban és esetben morfológiai egyezést mutat. Ez a fajta kombináció atipikusnak mondható nyelvközi viszonylatban, hiszen mind a határozott névelő, mind a mutató névmás önmagában is kódolja a határozottságot, de a magyar mellett például a klasszikus görög, ír és román nyelvben is detektálható.⁴ Egedi (2014) szerint a mutató névmások nem a határozottság

² Az alábbi példa a komplex demonstratívumok nem-deiktikus használatát mutatja be. A komplex demonstratívum (i)-ben anaforikus funkciójú, referensének azonosítása a megelőző mondatban található antecedens segítségével történik, amellyel együtt utal, azaz koreferál.

(i) Egy leginkább kutyához hasonlító, Spot névre hallgató roboti táncán ámulnak az emberek a világhálón. *Ez a házi kedvenc*_i nemcsak a papucsát hozza az ember után, de összegyűjti a szennyesét, kinyitja ön előtt az ajtót, sőt még virágot is ültet a gazdája helyett.
<https://hirado.hu/tudomany-high-tech/high-tech/cikk/2021/10/20/egy-tancolo-robotkutyaaert-rajong-az-internet>

³ Az *emez, amaz* alakváltozatokra nem térek ki ebben az írásban. A magyar leíró grammatikák, például Kugler és Laczkó (2000), ezeket nyomatékosító funkcióval jellemzik, Laczkó (2003) azonban amellett érvel, hogy a közel-távol kettőség rendszerének kiteljesítését szolgálják. Az *emez, amaz* használatáról a mai magyar nyelvben l. Tóth (2022), illetve Tóth (megjelenés alatt).

⁴ A determinánsduplázó szerkezet kialakulásának történetéhez l. Egedi (2014, 2015), nyelvközi adatokhoz l. Diessel (1999), Himmelmann (1996), Lewis (2015).

mondattani jegyét hordozzák, hanem a közvetlen elérhetőséget kódolják, azaz „a referenciális azonosíthatóság pragmatikai koncepcióját hozzák magukkal, vagyis azt jelzik, hogy az adott entitás közvetlenül elérhető (deiktikusan vagy kontextuálisan), és ugyanez a referenciális azonosíthatóság húzódik meg a nyelvtani határozottság mögött is” (Egedi 2014, 107).

A kurrens szintaktikai elemzésekben a demonstratívum a DP specifikálója pozíciót tölti be (É. Kiss 2003, Egedi 2015). A DP határozott referenciával bír, és határozott igei ragozást vált ki. Fontos megemlíteni, hogy abban az esetben, amikor a főnevet jelzői mellékmondat követi, a mellékmondat a DP testvércsomópontjában áll: *az a fiú, aki tegnap érkezett* (Kiefer et al. 2015: 531).⁵ Ebben az írásban, amely a formális szemantikai megközelítéseket veszi számba, a determinánsduplázó szerkezetet és a jelzői mellékmondatokkal ellátott utalószavas szerkezetet a nemzetközi irodalomban használatos ’komplex demonstratívum’ terminussal jelölöm.

2 A komplex demonstratívumok mint közvetlenül referáló kifejezések

2.1 Kaplan klasszikus megközelítése

Az indexikus, vagy más néven deiktikus elemek, mint például az egyes szám első személyű személyes névmás (*én*) és a főnévi mutató névmások (*ez*, *az*) régóta képezik a logikai-filozófiai és a nyelvészeti kutatások tárgyát. Az indexikus kifejezések a hétköznapi kommunikáció során egyfajta hidat létesítenek a nyelv és a minket körülvevő fizikai világ között. Az indexikus kifejezések referensének azonosítása kontextusfüggő, mindig egy vagy több, a nyelven kívüli kontextus által hordozott paraméterhez viszonyítva történik. Ennek egyenes következménye, hogy az indexikus elemek referense az aktuális megnyilatkozás kontextusának függvényében mindig más és más, például az *én* névmás mindig az aktuális beszédhelyzet beszélőjére utal.⁶

Kaplan (1989a) az indexikus kifejezéseket két alcsoportra osztja, megkülönbözteti egymástól a valódi demonstratívumokat (*ez*, *az*, *itt*) és a tiszta indexikusokat (*én*, *te*, *holnap*). A két csoport elemei abban különböznek egymástól, hogy a valódi demonstratívumok referensének azonosításához elengedhetetlen a beszélő részéről egy tágabb értelemben vett mutató gesztus alkalmazása, azonban a tiszta indexikus kifejezések esetén a beszélő részéről egyáltalán nincs szükség rámutatásra, a referens azonosítása automatikusan valósul meg. Ez azt jelenti, hogy amikor az (1) megnyilatkozás egy adott beszédhelyzetben, például egy bicikliboltban hangzik el, akkor a referens azonosítása a beszélő részéről végrehajtott rámutató gesztus alapján történik.

(1) Azt veszem meg.

Ezzel szemben, a tiszta indexikus kifejezés *te* referense az adott beszédhelyzetben mindig a megnyilatkozás címzettje, a *holnap* referense pedig a megnyilatkozás idejét követő nap, azonosításukhoz tehát nem szükséges a beszélő részéről semmilyen rámutatás.

Az indexikus kifejezések interpretálása kihívást jelent a formális szemantikai elméletek számára, hiszen az egyes kifejezések referense nem adható meg az aktuális kontextus bizonyos paramétereinek figyelembevételével nélkül (ehhez bővebben l. Kaplan 1989a, Vecsey 2007, Wolter 2006, 2009, Abbot 2010). Kaplan (1989a) a karakter és a tartalom megkülönböztetése

⁵ A tanulmány további részeiben a komplex demonstratívumok szintaktikai szempontból való elemzésével nem foglalkozom.

⁶ Kaplan (1989a) a megnyilatkozásokról nem tesz említést, de a kaplani értelemben vett kontextus megfeleltethető a megnyilatkozás kontextusának.

révén oldja fel ezt a problémát. Egy mondat tartalma egy adott megnyilatkozás kontextusában egy lehetséges világállapotokról (értékelési körülményekről) igazságértékekre, karaktere pedig egy megnyilatkozási kontextusokról tartalmakra képező függvény. Egy adott megnyilatkozás kontextusához mindig kapcsolódik egy lehetséges világállapot, a nyelvhasználó individuum, valamint a hely és az idő kontextuális paramétere. A kompozicionalitás elve alapján a mondatok összetevői is rendelkeznek tartalommal és karakterrel. Az indexikus kifejezések tartalma, amely a mondat által kifejezett proposícióhoz járul hozzá, adott megnyilatkozás kontextusában egy adott individuum lesz, például az *én* tiszta indexikus tartalma mindig a tekintett beszédhelyzet aktuális beszélője, míg karaktere, ami a konvencionális jelentés analogonjának tekinthető, az a szabály, amely megadja, hogy egy adott megnyilatkozás kontextusában melyik individuum járul hozzá a proposíció szemantikai értékének meghatározásához. Ez a szabály az *én* esetében megnyilatkozási kontextusokon értelmezett függvény, ami a megnyilatkozás kontextusához azt az individuumot rendeli hozzá, aki beszél (vagy ír). Vecsey (2007, 343) az alábbi módon szemlélteti az indexikus kifejezések karaktere és tartalma között fennálló összefüggést:

- (2) a. Karakter = megnyilatkozás kontextusa $\Rightarrow$ tartalom
 b. Tartalom = értékelési körülmény (lehetséges világállapot) $\Rightarrow$ referens

A tiszta indexikusok tartalma tehát megnyilatkozási kontextusról megnyilatkozási kontextusra különböző értékkel bír, hiszen például az *én* tartalma mindig az adott beszédhelyzet aktuális beszélője.

A valódi demonstratívumok interpretálása hasonló módon történik. Ahogy az (1) példa szemlélteti, az *az* valódi demonstratívum referensét ugyanúgy az adott megnyilatkozás kontextusában jelenlevő rámutató gesztus határozza meg, mint ahogy a tiszta indexikus *én* referense mindig az aktuális beszélő. Kaplan (1989a) elméletének lényege a demonstratívumokra nézve tehát az, hogy karakterük olyan függvény, amely adott megnyilatkozás kontextusához egy bizonyos individuumot rendel hozzá, mégpedig azt, amelyet a beszélő rámutató gesztusa határoz meg, azaz a valódi demonstratívumok kontextusfüggő, közvetlen referenciával bírnak (bővebben l. Vecsey 2005).⁷ Ez nem zárja ki, hogy egy közvetlen módon referáló kifejezés különböző megnyilatkozási kontextusokban különböző individuumokat jelöljön, de értelemszerűen adott megnyilatkozás kontextusában mindig egyetlen individuumot jelöl.

Kaplan (1989a) elemzése tehát lehetővé teszi az indexikus és nemindexikus kifejezések – például az indexikus és a nemindexikus határozott leírások – egymástól való elkülönítését: míg az előbbieket interpretációja kontextusfüggő, az utóbbiak konvencionális jelentése nem függ a kontextustól, karakterük konstans függvény.⁸

A valódi demonstratívumok áttekintése után vizsgáljuk meg a komplex demonstratívumokat, amikor a demonstratívum egy főnévi kifejezést módosít, például *ez a kutya*, *az a bicikli*. Kaplan (1989a) megközelítésében a komplex demonstratívumok szintén kontextusfüggő,

⁷ Kaplan (1989b) megerősíti, hogy valamilyen demonstráció elengedhetetlen a valódi demonstratívumok használatához, azonban ebben a munkában már mellett érvel, hogy a referens azonosítása nem a beszélő rámutató gesztusa, hanem a beszélő referáló szándéka alapján történik, azaz a demonstráció nem más, mint a beszélő referáló szándékának külső megnyilvánulása, ez határozza meg a referenst.

⁸ Nemindexikus határozott leírás például *a gyufa feltalálója*, amelynek karaktere egy kontextusokon értelmezett konstans függvény, ennek az értékészlete a tartalom. Ez a tartalom azonban lehetséges világonként más-más individuumot azonosíthat, attól függően, ki találta fel a gyufát az adott világban. Indexikus határozott leírás *az USA jelenlegi elnöke*, amelynek sem karaktere, sem tartalma nem konstans függvény (l. Abbot 2010).

közvetlenül referáló kifejezések, adott beszédhelyzetben egy komplex demonstratívum referense a beszélő rámutató gesztusa alapján azonosítható. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Kaplan (1989a) felfogása szerint a komplex demonstratívumok referensének azonosítása egy adott megnyilatkozás kontextusában nem függ a főnévi kifejezés leíró tartalmától, például az *az a bicikli* referensének azonosítási folyamata megegyezik az *az* valódi demonstratívum referensének azonosításával. Tehát, a főnévi fej (mint egyargumentumú predikátum) nem vesz részt a komplex demonstratívum kaplani értelemben vett tartalmának meghatározásában, a tartalom nem más, mint az adott kontextusbéli referens.

Kaplan (1989a) elmélete a valódi demonstratívumok, illetve a komplex demonstratívumok ún. deiktikus, vagy más néven exoforikus használatára vonatkozik, amikor a demonstratívum használatát rámutató gesztus kíséri a beszélő részéről; a referens az adott beszédhelyzet (fizikai) kontextusában azonosítható. A demonstratívumok egyéb, nem-deiktikus (például anaforikus) használatait a fentebb vázolt elmélet nem képes kezelni. Ebben a cikkben a komplex demonstratívumok interpretációjára vonatkozó kurrens elméleti megközelítések közül azokról adok számot, amelyek szerint a komplex demonstratívumok nem közvetlenül, hanem közvetve referálnak. A cikk további részeiben a demonstratívumok pronominális előfordulásaitól eltekintek, és a komplex demonstratívumok elemzését veszem górcső alá.

2.2 Kihívások a direkt elmélet számára

Ahogy korábban láttuk, a komplex demonstratívumok deiktikus használatát a beszélő részéről egyfajta demonstráció (rámutató gesztus, bólintás, stb.) kíséri, adott beszédhelyzetben ez alapján azonosítható a referens.

(3) *Azon a lovon ültem először.*

A komplex demonstratívum ilyenkor közvetlen módon referál, ami Kaplan (1989a) megközelítésében azzal jár, hogy a komplex demonstratívum leíró tartalma nem járul hozzá a mondat által kifejezett proposíció igazságértékéhez, csupán a referens számít.

A deiktikus használat mellett a komplex demonstratívumoknak egyéb használatai is ismertek, ahogy azt már Kaplan (1989a) is megjegyzi, anaforikus előfordulásokról is beszélhetünk. Például, az *ez a kamionsofőr*⁹ komplex demonstratívumnak lehetséges mind deiktikus, mind anaforikus használat:

(4) *Ez a kamionsofőr okozta a tegnapi balesetet.*

(5) *Tegnap találkoztam egy kamionsofőrrel_i. A sofőrök gyakran fáradtak, de ez a kamionsofőr_i boldognak tűnt.*

(4) esetében a referens azonosítása közvetlenül, a beszélő által használt rámutató gesztus segítségével történik az adott beszédhelyzetben, míg (5) esetében, az anaforikus használatkor, nincs jelen ilyen gesztus, a komplex demonstratívum az antecedensével koreferál a diskurzuskontextusban. Az anaforikus használatról Kaplan (1989a) nem kíván számot adni, azonban az utóbbi

⁹ Ebben a tanulmányban nem térek ki a palatális és a veláris mutató névmási alakváltozatok közötti választás jelentőségére, a példákban többnyire a veláris alakváltozat szerepel. A mutató névmási anafora esetén a két alakváltozat közötti választást befolyásoló tényezők szerepe nem teljesen ismert, további kutatást igényel. A mutató névmási anaforába nyújt betekintést Kocsány (2009, 2018).

években több kutató is javaslatot tett a deiktikus és egyéb használatok egységes elméleti keretben történő kezelésére.

A komplex demonstratívumok anaforikus használata mellett számos olyan előfordulás ismert a szakirodalomban, amelyek nem kezelhetők a direkt referenciális elmélet keretein belül (l. például King 2001, Roberts 2002, Wolter 2006). Többek között figyelemre méltóak azok az esetek, amikor a komplex demonstratívum egy kvantoros kifejezés hatókörében fordul elő. Például, a (6) mondatban a komplex demonstratívum referenciálisan függ a tág hatókörrel rendelkező kvantoros kifejezéstől, hiszen a kvantoros kifejezés által lekötött változót tartalmaz.

- (6) Minden szülő fel tudja idézni *azt a pillanatot, amikor először tartotta a kezében gyermekét.*
 (King 2001 alapján)

Cikkemben azokról a kurrens elemzésekről (King 2001, Wolter 2006, Ahn 2022) kívánok kritikai áttekintést nyújtani, magyar nyelvű példák elemzése alapján, amelyek a komplex demonstratívumok deiktikus és nem-deiktikus használatait egységes keretben kezelik. Ezen megközelítések közös jellemzője, hogy a komplex demonstratívumok és a határozott leírások közti hasonlóságból indulnak ki, illetve a kettő közti különbséget kívánják feltárni. A következő szakaszban a határozott leírásoknak és a komplex demonstratívumoknak a tanulmány céljainak alárendelt rövid összevetése szerepel.

3 A komplex demonstratívumok és a határozott leírások

A komplex demonstratívumok és a határozott leírások között nyilvánvaló eltérés mutatkozik a referens azonosításának módjában: a komplex demonstratívumok deiktikus használata során a szándékolt referens azonosításához elengedhetetlen a rámutató gesztus jelenléte a beszélő részéről, azonban az, hogy sikeresen referál-e egy határozott leírás, mástól függ. Tekintsük az alábbi példákat, és tegyük fel, hogy az alábbi megnyilatkozások egy osztályteremben hangzanak el, ahol több diák is tartózkodik:

- (7) (Katira mutat) *Az a diák tud kínaiul.*
 (8) (nincs rámutató gesztus) *#Az a diák tud kínaiul.*
 (9) (Katira mutat/nincs rámutató gesztus) *#A diák tud kínaiul.*

A komplex demonstratívum, csakúgy, mint az önmagában használt mutató névmás, több potenciális referens közül képes azonosítani a szándékolt referenst; a demonstratívumok használata akkor sikeres, ha egyfajta kontraszt jön létre a szándékolt referens és a többi, szóba jöhető potenciális referens között. A rámutató gesztus tulajdonképpen a kontraszt létrehozásának eszköze. Ha a beszélő részéről nem kíséri rámutató gesztus a megnyilatkozást, mint a (8) példában, a szándékolt referens azonosítása sikertelen. A (9) példa azt mutatja, hogy a megfelelő határozott leírás ugyanebben a kontextusban, ahol több diák van jelen, nem elfogadható, hiszen egy határozott leírás csak akkor használható deiktikusan, ha az adott kontextusban pontosan egy referens elégíti ki a határozott leírás által hordozott tulajdonságegyüttest. Ez a határozott leírások unicitási követelménye.

A komplex demonstratívumok referensének azonosítása Kaplan (1989a, 1989b) direkt referenciális elmélete alapján tehát a leíró tartalom nélkül, a rámutató gesztus/referáló szándék alapján történik, azaz a szemantikai tartalom nem járul hozzá a referens azonosításához. Ezzel szemben a határozott leírás az unicitási követelmény kielégítése által jelöl meg a beszédhelyzetben egy és csak egy individuumot. Ha az unicitási követelmény nem teljesül, a határozott leírás használata nem megfelelő, míg a komplex demonstratívum a fent leírt szituációban sikeresen referál.

Ugyanakkor bizonyos esetekben, amelyekről Kaplan klasszikus elmélete nem ad számot, a komplex demonstratívum is képes lehet rámutató gesztus jelenléte nélkül referálni, mégpedig akkor, amikor a kifejezés leíró tartalma elegendő információt hordoz a referens egyértelmű azonosításához.¹⁰ Tegyük fel, hogy a fent leírt beszédhelyzetben, ahol több diák van jelen, csak egyetlen diák visel kék ruhát. Ebben a szituációban *a kék ruhás diák* határozott leírás unicitási követelménye egyértelműen teljesül, a használata default esetnek tekinthető, lásd a (10) példát. Vizsgáljuk meg, hogy ugyanilyen körülmények között a komplex demonstratívum sikeresen referálhat-e, ha használatát nem kíséri rámutató gesztus, mint (11)-ben. A komplex demonstratívum elfogadható lehet például, ha a megnyilatkozás kontextusában valamilyen implicit kontraszt van jelen (*A piros ruhás nem, de az a kék ruhás diák tud kínaiul*), vagy ha a beszélő csupán a címzett figyelmébe ajánlja a szándékolt referenst, például akkor, ha óvatosságra kívánja inteni, jelezve, hogy rajtuk kívül még valaki tud kínaiul a jelenlevők között. A határozott leírással szemben azonban a komplex demonstratívum rámutató gesztus nélküli használata jelöltnek tekinthető, ha csupán egyetlen individuum felel meg a leíró tartalomnak.

(10) *A kék ruhás diák* tud kínaiul.

(11) *Az a kék ruhás diák* tud kínaiul.

Természetesen a (11) megnyilatkozás akkor is elfogadható, ha a beszélő rámutat a szándékolt referensre, továbbá egyéb kontextuális faktorok, mint például a szembeötlőség (salience), szintén szerepet játszhatnak a komplex demonstratívum referensének azonosításában. A (10) és (11) példák alapján megállapíthatjuk, hogy mind a komplex demonstratívumok, mind a határozott leírások sikeresen azonosíthatnak egy egyedi dolgot abban az esetben, ha a beszédhelyzetben egy és csak egy individuum felel meg a leíró tartalomnak, bár a komplex demonstratívumok ilyen használata mindenképpen jelölt, kevésbé elfogadható, és speciális diskurzusfeltételekhez köthető. A következő példák azonban tovább árnyalják ezt a képet. Ahogy arra Dayal és Jiang (2021) felhívja a figyelmet, a komplex demonstratívum (13)-ban egyáltalán nem elfogadható, hiszen a kommunikációban résztvevők közös háttértudása alapján olyan egyedi dologra vonatkozik, ami nem csak az adott kontextusban minősül egyedinek:

(12) *A hold* igazán hatalmas ma este.

(13) **Az a hold* igazán hatalmas ma este.

¹⁰ Teixeira és Menuzzi (2017) terminológiára vonatkozó javaslata szerint egy minimális komplex demonstratívum leíró tartalma csak a főnévi fejnek tulajdonítható (*az a kutya*). A komplex demonstratívumok azonban további összetevőket is tartalmazhatnak, például melléknévi módosítót (*az a nagy fekete kutya*) vagy jelzői mellékmondatot (*az a kutya, amelyik megharapta a postást*), ezek hordozzák a komplex demonstratívum kiegészítő leíró tartalmát. A vonatkozó szakirodalomban általában nem élnek ezzel a megkülönböztetéssel, és csak leíró tartalomról beszélnek.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a komplex demonstratívumok deiktikus használatának fontos jellemzője, hogy előfeltételezi, hogy adott megnyilatkozás kontextusában a komplex demonstratívum több potenciális referens közül képes azonosítani a szándékolt referenst.

A fentiekkel összhangban fontos megjegyezni azt is, hogy egy adott megnyilatkozásban ugyanannak a komplex demonstratívumnak több példánya is szerepelhet, amelyek különböző individuumokat azonosíthatnak. Az eltérő referensek sikeres azonosítása az egyes példányokat kísérő rámutató gesztus segítségével történik, tehát (14) esetén a beszélő egymás után mutat rá a szándékolt referensekre. A határozott leírásoknak viszont nem jelenhet meg több példánya ugyanabban a megnyilatkozásban:

(14) *Azt a sálat és azt a sálat a nagymamámtól kaptam, de ezt nem.*

(15) **A sálat és a sálat a nagymamámtól kaptam.*

További különbség a kétféle referáló kifejezés között az, hogy a komplex demonstratívumoknak létezik olyan érzelmi töltettel bíró használata is, ami a beszélőnek (és a hallgatónak) a referensre vonatkozó érzelmi állásfoglalását tükrözi.¹¹ A határozott leírások hasonló használata jóval ritkább, és kevésbé természetes:

(16) *Látod azt a kétfallábast / #a kétfallábast? Már megint kihagyta a büntetőt.*

(17) *Ez / az az átkozott vakond már megint feltúrta a pázsitot!*
 (Kleiber et al. 2018, 1034)

A komplex demonstratívumok és a határozott leírások a tanulmány szempontjából alapvető jellemzőinek áttekintése után a következő részben sorra veszem azokat a kurrens elemzéseket, amelyek elutasítják Kaplan (1989a) azon feltételezését, hogy a komplex demonstratívumok közvetlenül referálnak. Az alább bemutatandó megközelítések közös pontja, hogy a komplex demonstratívumokat a határozott leírások egy speciális a eseteként kezelik.

4 A komplex demonstratívumok mint közvetve referáló kifejezések

4.1 King (2001) elmélete

King (2001) kutatásainak kiindulópontja az a felismerés, hogy bár Kaplan klasszikus elemzése kielégítő módon kezeli a komplex demonstratívumok deiktikus használatát, ezen kívül számos olyan használat is létezik, amelyekről a klasszikus megközelítés nem ad számot. King többféle nem-deiktikus használatra hívja fel a figyelmet, és ezek elemzése alapján azt javasolja, hogy a komplex demonstratívumok az általánosítottkvantor-elmélet keretein belül az egyéb kvantoros kifejezésekhez hasonló módon kezelendők.¹² Az elemzés bemutatása előtt részletesen áttekin-tem azokat a nem-deiktikus példákat, amelyek a King (2001) által javasolt elemzést motiválják.

King (2001) az alábbi megnyilatkozás segítségével mutatja be, hogy egy komplex demonstratívum használatakor a beszélő nem feltétlenül használ rámutató gesztust egy, a fizikai környezetben lévő individuum azonosítására, ellenkezőleg, elképzelhető, hogy még a beszélő

¹¹ Az érzelmi töltettel bíró használatról a 4.2. szakaszban lesz bővebben szó.

¹² King (2001) elemzése csak a távolra mutató (*that* 'az') demonstratívumra vonatkozik.

elméjében sincs jelen a komplex demonstratívum által megjelölt individuum. Tegyük fel például, hogy az alábbi megnyilatkozás egy egyetemi előadáson hangzik el, ami az emberiség történetéről szól. Az előadó történelmi jelentőségű pillanatokról és felfedezésekről beszél, és a tűzgyújtás is szóba kerül.

- (18) *Az az ember, aki először rakott tüzet, zseni volt.*
 (King 2001, 9)

A megnyilatkozást nyilván nem kíséri rámutató gesztus a beszélő részéről, a komplex demonstratívum nem referál senkire az aktuális beszédhelyzetben, sőt, a beszélőnek az elméjében sincs egy adott individuum, akire a kifejezés referálhatna, vagyis a komplex demonstratívum nem közvetlenül referál. Az ehhez hasonló példákat King NDNS-ként aposztrofálja ('No Demonstration No Speaker Reference', azaz 'nincs demonstráció, nincs beszélői referencia'), és rámutat arra, hogy ez a használat a direkt referenciális elmélet keretein belül nem kezelhető.¹³ Wolter (2006) megjegyzi továbbá, hogy (18) megengedi a *bárki legyen is az* kifejezés hozzáadását, szemben a deiktikus használatokkal, ahol ez nem lehetséges. Ez a tulajdonság egyértelműen rámutat arra, hogy az NDNS használatok a határozott leírások attributív használatának feleltethetők meg.¹⁴

King (2001) következő példája azt mutatja, hogy a nem-deiktikus komplex demonstratívumok tágabb hatókörű kvantoros kifejezés hatókörében referenciális variációt mutatnak,¹⁵ az ilyen példákat King QI-nek nevezi (Quantifying In 'belülre kvantifikálás'). Az alábbi példában a komplex demonstratívum denotátuma nyilván nem köthető az adott beszédhelyzethez, hiszen a megjelölt tárgy autósokként különböző.

- (19) *A legtöbb autós nem felejt el azt az első Trabantot, amit vezetni próbált.*
 (Zvolenszky 2005, 176)

King (2001) a fenti példák alapján amellet érvel, hogy a komplex demonstratívumok szemantikai tartalma jóval összetettebb, és a deiktikus és a fentebb bemutatott nem-deiktikus használatok egységes kezelését javasolja, oly módon, hogy a komplex demonstratívumokat az általánosítottkvantor-elmélet keretein belül elemzi, azaz feltételezi, hogy a távolra mutató demonstratívum, a *minden*, *legtöbb*, stb. determinánshoz hasonlóan, két halmaz közötti relációt fejez ki.¹⁶

¹³ Ahogy arra Teixeira és Menuzzi (2017) felhívják a figyelmet, az NDNS használat csak kiegészítő leíró tartalommal bíró komplex demonstratívumokkal lehetséges. A fenti példában az extra leíró tartalmat a jelzői mellékmondat biztosítja.

¹⁴ Donnellan (1966) különbséget tesz a határozott leírások referenciális és attributív használat között. A *Smith gyilkosa* határozott leírás utalhat egy adott, ismert individuumra, például a nyomozás végén, ez a referenciális használat. Ugyanakkor elképzelhető, hogy a nyomozás vezetője nem tudja, ki a gyilkos, de a határozott leírással képes az elkövetőre utalni, bárki legyen is az, ezt nevezzük attributív használatnak.

¹⁵ Fontos azonban megjegyezni, hogy a komplex demonstratívumok deiktikus használatuk során hatóköri szempontból semlegesek maradnak, mindig tág hatókörrel rendelkeznek. Az alábbi példa esetén a komplex demonstratívum használatára rámutató gesztust tételez fel, a jelöllet nem változik autósokként:

(i) Minden autós kipróbálta azt a Trabantot.

¹⁶ Az általánosítottkvantor-elméletben a determinánsok halmazelméleti definíciója az alábbi példákkal illusztrálható az ún. korlátozott kvantorjelölés segítségével, ahol a főnévi kifejezés korlátozott kvantor, *F* és *G* pedig a

A deiktikus használat esetén King egyetért Kaplan azon javaslatával, hogy a beszélői szándék azonosítása elengedhetetlen ahhoz, hogy meghatározzuk a komplex demonstratívumnak a megnyilatkozás által hordozott propozícióhoz való szemantikai hozzájárulását. Beszélői szándék alatt azt érti, hogy a beszélő a saját fizikai környezetében észlel egy individuumot, amiről mondani kíván valamit (King 2001, King 2008). Tegyük fel tehát, hogy a megnyilatkozás kontextusában létezik egy b individuum, amire a beszélő szándéka irányul, azaz b a beszélő perceptuális intenciójának a tárgya. King (2001) megközelítésében ez a beszélői szándék egyértelműen meghatároz egy tulajdonságot, a b -vel való azonosságot. King (2001) amellet érvel, hogy mivel b a beszélő perceptuális intenciójának a tárgya, amit a beszélő egyfajta rámutatással jelez, az az F komplex demonstratívum szemantikai hozzájárulása a megnyilatkozás által kifejezett propozícióhoz a következő:

- (20) Az individuum, ami a megnyilatkozás kontextusában egyszerre bír azzal a két tulajdonsággal, hogy F , és azonos b -vel.

A King (2001) által használt általánosítottkvantor-elméletben ez a következő módon valósul meg. A komplex demonstratívumok deiktikus használata esetén a komplex demonstratívum lényegében egy olyan speciális határozott leírásnak tekinthető, amely egy további, a beszélő szándéka által meghatározott tulajdonságot is tartalmaz. Ez a tulajdonság formális szempontból egy rejtett argumentum, ami a referens azonosítását teszi lehetővé az adott beszédhelyzetben. Deiktikus használat esetén a rejtett argumentum, $H(x)$ ¹⁷, azonossági relációt fejez ki a beszélő perceptuális intenciójaként megvalósuló rámutatás által megjelölt individuum, b és x között.¹⁸

- (21) az az $F = [az\ x: F(x) \ \&\ H(x)]$

Általánosan, a komplex demonstratívumot tartalmazó megnyilatkozás által hordozott propozíció a korlátozott kvantorjelölés alapján:

- (22) Az az $F\ G. [az\ x: F(x) \ \&\ H(x)]\ G(x)$

A fentiek alapján (22) ekvivalens $[az\ x: F(x) \ \&\ H(x)]\ G(x)$ formulával, ami akkor és csak akkor igaz, ha létezik egy és csak egy olyan individuum a diskurzusuniverzumban, ami eleme F -nek, azonos b -vel, és eleme G -nek. Ezt az alábbi példa segítségével szemléltetem.

- (23) (Katira mutat) *Az a diák tud kínaiul.*

megfelelő egyargumentumú predikátumok, amelyek denotatívumai halmazok (l. például Kearns 2011, 103–105, Gyuris et al. 2008, 151–152):

- (i) Minden $F\ G. [minden\ x: F(x)]\ G(x)$ akkor és csak akkor igaz, ha $F \subseteq G$.
 (ii) Az $F\ G. [az\ x: F(x)]\ G(x)$ akkor és csak akkor igaz, ha $|F| = 1$ és $F \subseteq G$.

A határozott leírás esetén az F halmaz elemszámára vonatkozó megszorítás biztosítja, hogy létezik legalább egy olyan individuum a diskurzusuniverzumban, ami megfelel F -nek, illetve, hogy csak egy ilyen individuum van.

¹⁷ H lehet egy- vagy többargumentumú predikátum is.

¹⁸ Vö. a határozott leírások kezelése: az $F = [az\ x: F(x)]$

Az *az a diák* komplex demonstratívum informálisan a következőképpen írható le: szemantikai hozzájárulása a megnyilatkozás által hordozott propozícióhoz az adott beszédhelyzetben az az individuum, amire egyszerre teljesül, hogy diák és azonos Katival.¹⁹

(24) *az a diák* = [az x : $diák(x)$ és x azonos Katival]

Tehát, a (23) megnyilatkozás által kifejezett propozíció így formalizálható:

(25) [az x : $diák(x)$ és x azonos Katival] tud kínaiul(x)

Összefoglalva, a komplex demonstratívumok King (2001) által javasolt kezelése a következő:

(21) *az az F* = [az x : $F(x)$ & $H(x)$]

ahol $H(x)$ deiktikus használat esetén azonossági relációt fejez ki, ez teszi lehetővé, hogy adott kontextusban azonosítani tudjuk a komplex demonstratívum referensét. Emiatt Nowak (2021) ezt a megközelítést Hidden Argument Theory-nak ('Rejtett Argumentum Elmélet'-nek) nevezi, hiszen a komplex demonstratívumok tulajdonképpen olyan speciális határozott leírások, amelyek egy rejtett argumentumot tartalmaznak.²⁰

A fentebb említett NDNS használatkor a rejtett argumentum egy ún. deskriptív intenciót reprezentál. King (2001) amellett érvel, hogy a beszélő a komplex demonstratívum használata során tulajdonképpen egy olyan individuumról kíván beszélni, amely egyértelműen kielégíti a komplex demonstratívum leíró tartalmát (bárki legyen is az), de a beszélő elméjében sem létezik „az individuum, ami kielégíti a leíró tartalmat és amiről beszélni szándékozom”²¹ (King 2008: 210). Ezekben az esetekben a beszélő tehát csupán deskriptív intencióval rendelkezik, nem feltételezi, hogy a címzett azonosítani tudja a referenst. A beszélő egy olyan individuumról szándékozik beszélni (bárki legyen is az), akire egyedileg ráillik a kifejezés deskriptív tartalma, azaz a deskriptív intenció tulajdonképpen egy tulajdonságot határoz meg. Ez a tulajdonság azonban már nem hordoz új információt, hiszen a deskriptív intenciónak nincs tárgya; a komplex demonstratívum szemantikai tartalma csupán azt fejezi ki, hogy az *ember, aki először rakott tüzet* (F) és *ember, aki először rakott tüzet* (H) egyszerre teljesülnek x -re, és x zseni volt (G). A rejtett argumentum (H) tehát itt nem hordoz új információt, azaz el is hagyható, ennek következménye pedig az, hogy a határozott leírások és a komplex demonstratívumok NDNS használatainak a kezelése teljes mértékben megegyezik.

¹⁹ Ragaszkodva King (2001) eredeti javaslatához, az *az a diák* komplex demonstratívum azt az individuumot jelöli meg, amelyre a *diák* tulajdonság és a *Katival való azonosság* mint tulajdonság egyszerre és egyedi módon teljesül az adott kontextusban. Mivel a rámutatás önmagában is képes egyértelműen azonosítani a megnyilatkozás kontextusában egy és csak egy individuumot, így tulajdonképpen a komplex demonstratívum leíró tartalma, F (*diák*) deiktikus használat esetén nem játszik szerepet a referens azonosításában.

²⁰ A fent ismertetett elemzés bizonyos mértékig leegyszerűsíti King (2001) javaslatát. King (2001) megközelítésének fontos aspektusa, hogy a komplex demonstratívumok olyan kvantoros kifejezések, amelyek használatakor a beszélői szándék is szerephez jut. A beszélői szándék a különböző használatok esetén lehet perceptuális intenció (deiktikus használat) vagy egyéb, deskriptív intenció (l. lentebb). Ez különösen fontos, hiszen ez alapján lehet megmagyarázni a határozott leírások és a komplex demonstratívumok között azt a különbséget, hogy deiktikus használat esetén ugyanazon megnyilatkozáson belül egy komplex demonstratívum akár többször is szerepelhet, míg ez nem teljesül a határozott leírásokra, l. a (15) példát.

²¹ „the thing satisfying the material and that I intend to talk about”

A változó referenciával bíró komplex demonstratívumok QI használata hasonló módon jellemezhető. A (19) példában a leíró kifejezés kétargumentumú relációt fejez ki, a komplex demonstratívum egy kívülről lekötött változót tartalmaz. Mivel a beszélői szándék által meghatározott tulajdonság ugyanezt a relációt fejezi ki, a második, triviális tulajdonság egy önazonossági predikátummal helyettesíthető, de akár el is hagyható, azaz a komplex demonstratívum szemantikai hozzájárulása itt is megegyezik a megfelelő határozott leírásával (l. Zvolenszky 2005, Nowak 2020).

- (26) az az első Trabant, amit y vezetni próbált
 = [az x: elsőként vezetni próbált Trabantja (x, y)]

Végül, a komplex demonstratívumok anaforikus használata esetén a beszélői szándék által meghatározott tulajdonság, $H(x)$, egy korábban bevezetett kifejezés jelölésével való koreferenciát ír le, azaz $H(x)$ egy indexet tartalmaz. Tekintsük az alábbi példát:

- (27) A lányom kapott a születnapjára egy plüss delfint_i. Most *az a delfin_i* a kedvence.

- (28) az a delfin = [az x: delfin (x) & x=y]

King (2001) elemzése tehát egységes módon kezeli a komplex demonstratívumok deiktikus és nem-deiktikus használatait, oly módon, hogy a komplex demonstratívumokat tulajdonképpen olyan határozott leírásoknak tekinti, amelyek egy rejtett argumentumot is tartalmaznak. A rejtett argumentum biztosítja a komplex demonstratívumok kontextusérzékenységét. A rejtett argumentum deiktikus és anaforikus használat esetén azonossági relációt ír le, ami az előbbinél az adott beszédhelyzetben a perceptuális intenció alapján azonosítja a szándékolt referenst, az utóbbinál pedig az antecedens jelölésével való koreferenciát jelzi. Az NDNS és a QI használatoknál a rejtett argumentum szemantikailag redundáns, azaz üres, aminek fontos következménye, hogy a komplex demonstratívumok szemantikai tartalma a határozott leírások szemantikai tartalmára redukálható. King (2001) fentebb körvonalazott elemzése mellett fontos érvet szolgáltat az a megfigyelés is, hogy a magyar nyelvben, hasonlóan az angol nyelvhez, a komplex demonstratívumok NDNS, QI és anaforikus használatakor a komplex demonstratívum határozott leírással helyettesíthető, ahogy ezt az alábbi példák illusztrálják:

- (29) *Az ember, aki először rakott tüzet*, zseni volt.

- (30) A legtöbb autós nem felejt el *az első Trabantot*, amit vezetni próbált.

- (31) A lányom kapott a születnapjára egy plüss delfint_i. Most *a delfin_i* a kedvence.

4.2 Wolter (2006) elmélete

Wolter (2006) szintén a komplex demonstratívumok indirekt kezelése mellett érvel, azaz elutasítja, hogy a komplex demonstratívumok interpretálásához elengedhetetlen a beszélő részéről való rámutatás vagy valamilyen referáló szándék (Kaplan 1989a, 1989b). Wolter (2006) azt vizsgálja, hogy a határozott leírások és a komplex demonstratívumok milyen feltételek mellett referálnak sikeresen; javaslata szerint a szóban forgó kifejezések természetes szemantikai osztályt alkotnak és egységes keretben kezelhetők; szemantikai jellemzésük kulcsa pedig a

rájuk vonatkozó unicitási követelmény.²² Wolter (2006) elméletének döntő mozzanata tulajdonképpen az, hogy a határozott leírások és a komplex demonstratívumok unicitási követelményének kielégítése különböző, a használat kontextusa által kijelölt értékelési tartományhoz képest történik.

Wolter (2006) Roberts (2003) elemzéséből indul ki, amelyben a határozott leírások leíró tartalma egy kontextuálisan megszorított tartományhoz képest referál egy egyedi individuumra, azaz csak az adott kontextusban jelöl egyértelműen egy releváns individuumot.²³ Formális szempontból Wolter (2006) a kontextuális megszorítást a szituációs szemantika²⁴ keretein belül kezeli, azaz a határozott leírások leíró tartalma kiegészül egy szituációs változóval, amely nem más, mint az adott megnyilatkozáshoz tartozó maximális diskurzusszituáció. A határozott leírások és a komplex demonstratívumok ebben a keretben az alábbi szemantikai jeggyel rendelkeznek, amely az unicitási követelményt hívja elő:

- (32) unicitás jegy: A főnév csoport leíró tartalma szituációs paraméteréhez képest egy egyelemű halmazt jelöl meg.

Egy bizonyos megnyilatkozás esetén a szituációs változó kétféle lehet. Egyfelől, a fő predikátumhoz köthető szituációs paraméter a megnyilatkozás által hordozott proposíció igazságfeltételeinek meghatározásáért felelős, ezt Wolter (2006) alapértelmezett (default) szituációnak nevezi. Ezen kívül nincs más alapértelmezett szituációs paraméter. A határozott leírások és a komplex demonstratívumok közötti különbség lényege, hogy az utóbbiak leíró tartalmát egy nem alapértelmezett szituációhoz képest értékeljük, szemben a határozott leírásokkal, amelyeknél mindig az alapértelmezett szituáció játszik szerepet. A komplex demonstratívumok esetén a nem alapértelmezett szituációt a rámutató gesztus vagy valamilyen kontextuális szembeötlőség aktiválja; a nem alapértelmezett szituáció mindig valódi részhalmaza az alapértelmezett szituációnak. A határozott névelő és a demonstratívum szemantikája tehát a következő módon ragadható meg (Wolter 2006, 76):²⁵

- (33) a. A határozott leírások a diskurzuskontextushoz köthető alapértelmezett szituációhoz képest jelölnek meg pontosan egy individuumot, ami kielégíti a leírást.
- b. A komplex demonstratívumok a diskurzuskontextustól eltérő szembeötlő, nem alapértelmezett szituációban jelölnek meg pontosan egy individuumot, ami kielégíti a leírást.

A fentiek alapján például az *az a sál* komplex demonstratívum deiktikus használatakor sikeresen referál, amennyiben az unicitási követelmény teljesül, azaz a rámutatás által aktivált nem alapértelmezett szituációban, amely valódi része a diskurzuskontextusnak, egy és csak egy individuum felel meg a leíró tartalomnak. Az elemzés előnye, hogy képes számot adni arról, hogyan

²² Wolter (2006) nem veti el a határozott főnévi kifejezésekre vonatkozó, a referens ismertségén vagy szembeötlőségén alapuló felfogásokat, de amellett érvel, hogy ezek nem elégségesek.

²³ Zvolenszky (2005) Strawson (1950/1985) terminológiáját követve ezeket ingatag határozott leírásoknak nevezi.

²⁴ L. Kratzer (1989).

²⁵ A határozott névelő és a demonstratív determináns típusa egyaránt $\langle \langle e, t \rangle, e \rangle$. Mind a határozott leírás, mind a komplex demonstratívum leíró tartalma hozzájárul a megnyilatkozás által kifejezett proposíció kompozicionális jelentéséhez.

referálhat sikeresen ugyanazon megnyilatkozásban ugyanannak a komplex demonstratívumnak két példánya is:

(34) *Az a sál* tetszik, de *az a sál* nem.

Csupán a komplex demonstratívum leíró tartalma alapján nem lehet a megnyilatkozás kontextusában egy adott referenst azonosítani, a beszélő részéről mindkét komplex demonstratívum esetén rámutatás is szükséges. A fent vázolt szituációs szemantikai keretben ez azt jelenti, hogy mind a két rámutatás egy-egy részszituációt hív elő, amelyben jelen van a beszélő, a beszélő mutató gesztusa és az az individuum, amire a mutató gesztus irányul. A leíró tartalom által hordozott unicitási követelményt ezekhez a nem alapértelmezett szituációkhoz képest értékeljük. Az elemzés további vitathatatlan előnye, hogy azt is képes megmagyarázni, miért nem elfogadható ugyanebben a kontextusban a határozott leírások használata, még rámutató gesztus használata esetén sem:

(35) *#A sál* tetszik, de *a sál* nem.

A határozott leírásokat itt az egész megnyilatkozáshoz köthető alapértelmezett szituációban értékeljük, ahol nyilvánvalóan nem teljesül az unicitási követelmény. Végül, az anaforikus használat elemzését az alábbi példával szemléltetem (Roberts 2002, Wolter 2006):

(36) (színpadi utasítás)

Balról belép egy nő. Jobbról belép egy másik női. *#A női/Ez a női* kosarat tart a kezében.

(36) esetén a komplex demonstratívumot a diskurzus kontextusának, azaz az alapértelmezett szituációnak abban a szembeötlő részében értékeljük, amit legutóbb hívtunk elő, azaz ami a második belépést írja le. Ebben a nem alapértelmezett részszituációban kerül kielégítésre a komplex demonstratívum unicitási követelménye. Ezzel szemben a határozott leírást a teljes diskurzuskontextushoz képest interpretáljuk, így annak unicitási követelménye nem teljesül.

Az eddigieket röviden összefoglalva, a komplex demonstratívumok interpretálása során egy adott szituáció szembeötlő, ha a beszélő által használt rámutató gesztus a diskurzuskontextuson belül szembeötlővé teszi (deiktikus használat), vagy a diskurzuskontextuson belül nemrégiben került előhívásra (anaforikus használat).²⁶

Végül vessünk egy pillantást az érzelmi töltettel bíró komplex demonstratívumokra. A komplex demonstratívumok emotív használatára Lakoff (1974) hívta fel a figyelmet. Az emotív használat egyfajta szolidaritást fejez ki a kommunikációs partnerek között, és azt jelzi, hogy a beszélő és a címzett ugyanolyan (pozitív vagy negatív) attitűddel rendelkezik a komplex demonstratívum által jelölt individuum iránt, ugyanakkor az érzelem pontos mibenléte nem kerül kifejezésre. Tekintsük újra az alábbi példát:

(16) Nézd már *azt a kétballábast!* Már megint kapufát rúgott!

²⁶ Wolter (2006) részletesen tárgyalja a King (2001) által NDNS-nek nevezett használatot is, ennek ismertetésétől azonban most eltekintek.

Az érzelmi töltettel bíró használat különlegesnek bizonyul abból a szempontból, hogy a komplex demonstratívum leíró tartalma alapján is azonosítható az egyedi individuum, amit megjelöl, mint (37)-ben, sőt, a demonstratívum akár egy tulajdonnévvel is állhat (38):

(37) Most pedig tűnés, irány dolgozni, különben hamarosan úgy átrendezem a képét, hogy az a ribanc anyja sem ismeri meg!²⁷

(38) Ó, az a sármos DiCaprio! (Kleiber et al. 2018, 1034)

A korábban látott, érzelmi állásfoglalás szempontjából semleges példák esetén ez nem lehetséges,²⁸ vagyis az érzelmi töltettel bíró használat kihívást jelent a fent vázolt elmélet számára. Wolter (2006) amellett érvel, hogy mivel az emotív használat esetén a kommunikáció részvevői egyrészt egyfajta közös háttértudással rendelkeznek a referensről, másrészt azonos érzelmi attitűdöt mutatnak a referens felé, az emotív komplex demonstratívumokat szintén egy nem alapértelmezett szituációhoz képest interpretáljuk, annak ellenére, hogy a leíró tartalmuk egyedileg azonosít egy referenst az alapértelmezett szituációban. A szóban forgó nem alapértelmezett szituáció tartalmazza a beszélgetés résztvevőit, a szándékolt referenst és a rá irányuló közös tudást/attitűdöt.

Összefoglalva, Wolter (2006) szituációs szemantikai keretben történő elemzése nem csupán képes megragadni a határozott leírások és a komplex demonstratívumok közti hasonlóságot és különbséget, de egységes kezelést is kínál a komplex demonstratívumok deiktikus, anaforikus és érzelmi töltettel bíró használataira. Különösen fontos, hogy formális keretben elsőként tesz kísérletet az emotív használatok elemzésére. Általában véve is elmondható, hogy az érzelmi töltettel bíró használat jellemzése kihívást jelent a különböző elméletek számára, ez alól nem kivétel az alábbiakban bemutatandó megközelítés sem.

4.3 Ahn (2022) elmélete

Ahn (2022) a direkt és az indirekt megközelítés alapfeltevéseit egyesítve javasol egy új modellt a komplex demonstratívumok szemantikájának leírására. Ennek lényege, hogy a komplex demonstratívumok egy két argumentumhellyel rendelkező maximális operátort lexikalizálnak, ahol a komplex demonstratívumok leíró tartalmára vonatkozó megszorítás a rámutató gesztus által hordozott, a referens elhelyezkedésére vonatkozó restrikcióval egészül ki. Tehát, Ahn (2022) a komplex demonstratívumok deiktikus jegyeit nem a demonstratívum jelentéséből, hanem a rámutató gesztusban kódolt információból vezeti le. Amennyiben nincs jelen rámutató gesztus, a második megszorítás egy anaforikus indexet vagy egy vonatkozó mellékmondatot tartalmaz. Az elemzés a komplex demonstratívumok három lehetséges használatát vetíti előre (deiktikus, anaforikus és NDNS), tehát egyszerre ad számot a deiktikus és nem-deiktikus használatokról, továbbá ugyanabban a keretben képes megkülönböztetni a komplex demonstratívumokat az egyéb határozott kifejezésektől (mutató névmások, határozott leírások és személyes névmások).

Az elemzés fenntartja az indirekt megközelítések azon feltevését, hogy a komplex demonstratívumok speciális határozott leírások (King 2001, Wolter 2006), de amellett érvel, hogy a Rejtett Argumentum Elmélet által propagált extra megszorítás még kiegészül egy újabb meg-

²⁷ Finch, Paul (2014): *Ne sikíts!* Ford. Márton Andrea. Budapest: Athenaeum Kiadó.

²⁸ L. fentebb a (11) által illusztrált jelölt használatot, illetve (13)-t.

szorítással, amivel kizárólag a komplex demonstratívumok kombinálhatóak, ez pedig nem más, mint egyfajta rámutatás. Technikailag ez az alábbi módon valósul meg. A rámutató gesztus egy olyan nyelvi elem, ami $\langle e, t \rangle$ típusú, bemenete egy x individuum, kimenete pedig akkor és csak akkor igaz, ha x a gesztus által indukált helyen található. Amennyiben a rámutatás nem elérhető, akkor a második argumentum csak két másik tulajdonsággal, anaforikus indexszel vagy vonatkozó mellékmondatból tölthető ki. Fontos kiemelni azt is, hogy a második argumentum megszorítása nem léphet interakcióba a komplex demonstratívum leíró tartalmával. Tehát, az *az a könyv* komplex demonstratívum szemantikai tartalma az alábbi módon formalizálható (Ahn 2022: 20):

$$(39) \quad [[[az a könyv] \rightarrow_A]] = \text{bi-sup}([\lambda x[\text{individuum}(x)] \ \& \ [[könyv]](x)])([[\rightarrow_A]](x))$$

A szemantikai tartalom tehát nem más, mint az A helyen található maximális individuum, amely *könyv*. Itt $[[\rightarrow_A]] = \lambda x[A\text{-ban van}(x)]$, ahol A tulajdonképpen a megnyilatkozás kontextusához láncolja a kifejezést. Tehát Ahn javaslata alapján a rámutató gesztus nem egy individuumot vagy egy részsituációt azonosít a diskurzuskontextusban (vö. King 2001, Wolter 2006), hanem a szándékolt referens elhelyezkedéséről közöl információt. Ez a megoldás a demonstratívumok hagyományos felfogására vezethető vissza, vagyis arra, hogy a kétosztatú demonstratív rendszerrel bíró nyelvekben a demonstratívumok a beszélőtől való relatív távolságot kódolják.

A fenti megoldás Wolter (2006) javaslatához hasonlóan elegánsan kezeli a komplex demonstratívumok kontrasztív használatát, hiszen a különböző helyeket kijelölő rámutató gesztus elegendő megszorítást nyújt a szándékolt referens azonosításához, és az elemzés azt is képes megmagyarázni, miért nem megfelelő a határozott leírások használata, még rámutató gesztus jelenléte mellett sem (Ahn 2022, 18):

$$(40) \quad [Az a számítógép] \rightarrow_A \text{ új, de } [az a számítógép] \rightarrow_B \text{ régi.}$$

$$(41) \quad \#[A \text{ számítógép}] \rightarrow_A \text{ új, de } [a \text{ számítógép}] \rightarrow_B \text{ régi.}$$

Anaforikus használat esetén a rámutató gesztus helyett a maximális operátor második argumentuma egy olyan függvény, amelynek adott n index és adott x individuum esetén az értéke igaz, amennyiben x azonos az n -ben indexált individuummal. Az anaforikus határozott leírások és az anaforikus komplex demonstratívumok kezelése között az a különbség, hogy a leírások esetén az x és az index közötti azonosság előfeltevésként valósul meg, míg az anaforikus komplex demonstratívum használatával állítjuk az azonosságot.

King (2001) NDNS használata ebben a keretben úgy kezelhető, hogy a maximális operátor második argumentuma nem más, mint a vonatkozó mellékmondat:

$$(42) \quad [[az az ember, aki először rakott tüzet]] = \text{bi-sup}(\lambda x[\text{ember}(x)])(\lambda x[\text{először rakott tüzet}(x)])$$

vagyis a komplex demonstratívum szemantikai tartalma az a maximális individuum, aki először rakott tüzet.

Összességében, Ahn (2022) javaslata is lehetővé teszi a deiktikus használatok kezelését, azáltal, hogy a közvetlen referencialitást a szándékolt referens elhelyezkedésére vonatkozó információt hordozó rámutató gesztus segítségével kódolja. Ugyanakkor az elemzés jól megragadja a nem-deiktikus használatok lényegét is, azonban, Wolter (2006) elemzésével ellentétben, az

érzelmi töltettel bíró használatról egyelőre nem tud számot adni. Bár ebben a tanulmányban nem térek ki rá, fontos megemlíteni, hogy mindkét szóban forgó megközelítés szisztematikus módon ad számot nemcsak a komplex demonstratívumok, hanem a pronominális demonstratívumok használatáról is.

5 Összegzés

Ebben a tanulmányban az indexikus kifejezések körébe tartozó komplex demonstratívumok formális szemantikai keretben történő kurrens elemzéseit közül tekintetem át néhányat, a teljesség igénye nélkül. Kaplan (1989a) klasszikus megközelítése szerint a komplex demonstratívumok közvetlen módon referálnak, adott beszédhelyzetben a referens a beszélő rámutató gesztusa alapján azonosítható. Ez az elemzés azonban nem foglalkozik a komplex demonstratívumok egyéb, nem-deiktikus használataival, amelyek esetén az előbb említett közvetlen módon való referálás nem működik. Az újabb formális elemzések már egységes keretben igyekeznek számot adni a komplex demonstratívumok deiktikus és nem-deiktikus használatairól. Az itt bemutatott megközelítések közös pontja, hogy a komplex demonstratívumokat a határozott leírások speciális eseteként kezelik (l. King 2001, Wolter 2006, Ahn 2022). King (2001) javaslata alapján a komplex demonstratívumok olyan határozott leírások, amelyek egy rejtett argumentumot tartalmaznak. Wolter (2006) megközelítésében a határozott leírások és a komplex demonstratívumok abban különböznek egymástól, hogy unicitási követelményük a diskurzus-kontextusban eltérő szituációs paraméterhez viszonyítva kerül értékelésre. Végül Ahn (2022) javaslatát vettem górcső alá, amely a direkt és indirekt elméletek meglátásait egyesítve amellett érvel, hogy a komplex demonstratívumok egy kétargumentumú maximális operátort lexikalizálnak, amely második argumentuma rámutató gesztussal, vagy, ennek hiányában, anaforikus indexszel, illetve alárendelt mellékmondatokkal tölthető ki.

A formális szemantikai elemzések általános jellemzője, hogy a közelre, illetve távolra mutató demonstratívumok között vagy nem tesznek különbséget, vagy csak a távolra mutató alakváltozatra koncentrálnak. A demonstratívumok közötti választást meghatározó tényezők feltárása további kutatást igényel. Szintén nyitott kérdésnek tekinthető a komplex demonstratívumok érzelmi töltettel bíró használatának formális kezelése, amely a jövőbeli vizsgálódások tárgya lehet.

Irodalom

- Ahn, D. (2022): Indirectly direct: An account of demonstratives and pointing. *Linguistics and Philosophy* 2022. <https://doi.org/10.1007/s10988-022-09350-5>
- Abbot, B. (2010): *Reference*. Oxford: Oxford University Press.
- Dayal, V. & Jiang, L. J. (2021): The Puzzle of Anaphoric Bare Nouns in Mandarin: A Counterpoint to *Index!* *Linguistic Inquiry* 2021. https://doi.org/10.1162/ling_a_00433
- Diessel, H. (1999): *Demonstratives. Form, Function and Grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/tsl.42>
- Donnellan, K. (1966): Reference and definite descriptions. *Philosophical Review* 77, 281–304. <https://doi.org/10.2307/2183143>

- Egedi, B. (2014): Főnévi kifejezések: határozottság, névelőhasználat, birtokos szerkezetek. In: É. Kiss, K. (szerk.): *Magyar generatív történeti mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 96–127.
- Egedi, B. (2015): Változó struktúrák, versengő stratégiák: a mutató névmási módosítók esete. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XXVII, 107–132.
- É. Kiss, K. (2003): Mondattan. In: É. Kiss, K., Kiefer, F. & Siptár, P.: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 17–186.
- Farkas, K. & Kelemen, J. (2002): *Nyelvfilozófia*. Budapest: Áron Kiadó.
- Gyuris, B., Varasdi, K. & Maleczki, M. (2008): *Formális szemantika*. Második kiadás. Szeged: JatePress.
- Himmelman, N. (1996): Demonstratives in narrative discourse: A taxonomy of universal uses. In: Fox, B. (ed.): *Studies in Anaphora*. Amsterdam: John Benjamins, 205–254. <https://doi.org/10.1075/tsl.33.08him>
- Kaplan, D. (1989a): Demonstratives. In: Almog, J., Perry, J. & Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press, 481–563.
- Kaplan, D. (1989b): Afterthoughts. In: Almog, J., Perry, J. & Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press, 565–614.
- Kearns, K. (2011): *Semantics*. Second Edition. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kiefer, F. (szerk.) (2015): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. [Digitális kiadás.] Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630596787>
- King, J. C. (2001): *Complex Demonstratives. A Quantificational Account*. Cambridge, MA: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/1990.001.0001>
- King, J. C. (2008): Complex demonstratives as quantifiers: objections and replies. *Philosophical Studies* 141, 209–242. <http://www.jstor.org/stable/27734327> (Letöltés: 2022.05.19.). <https://doi.org/10.1007/s11098-008-9238-9>
- Kleiber, J., Szabó, V. & Viszket, A. (2018): Articles and demonstratives. In: Alberti, G. & Laczkó, T. (eds.): *Syntax of Hungarian. Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 976–1044. <https://doi.org/10.1515/9789048532759-007>
- Kocsány, P. (2009): A közelre mutató névmás szövegalkotó szerepben. *Acta Academia Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* 36, 203–209.
- Kocsány, P. (2018): A közelre mutató ez névmás anaforikus kifejtő szerkezetekben és a diszkurzív kontinuitás fokozatai. *Jelentés és Nyelvhasználat* 5, 117–158. <https://doi.org/10.14232/jeny.2018.1.5>
- Kratzer, A. (1989): An investigation of the lumps of thought. *Linguistics and Philosophy* 12, 607–653. <https://doi.org/10.1007/BF00627775>
- Kugler, N. & Laczkó, K. (2000): A névmások. In: Keszler B. (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 152–175.
- Laczkó, K. (2003): A mutató névmások funkcionális vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 127(3), 314–325.
- Laczkó, K. (2008): A mutató névmási deixisről. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XXII, 309–347.
- Lakoff, R. (1974): Remarks on *this* and *that*. *Proceedings of the Chicago Linguistics Society* 10. Chicago: Chicago Linguistic Society, 345–356.
- Lewis, B. (2015): The syntax and semantics of demonstratives: A DP-external approach. *Proceedings of the 2014 Annual Conference of the Canadian Linguistic Association*, 1–15.

- Nowak, E. (2020): Really Complex Demonstratives: A Dilemma. *Erkenntnis* 87, 1–24. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10670-020-00268-7> (Letöltés: 2022.05.19.). <https://doi.org/10.1007/s10670-020-00268-7>
- Nowak, E. (2021): Complex demonstratives, hidden arguments, and presupposition. *Synthese* 198, 2865–2900. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11229-019-02250-5> (Letöltés: 2022.02.03.). <https://doi.org/10.1007/s11229-019-02250-5>
- Roberts, C. (2002): Demonstratives as definites. In: van Deemter, K. & Kibble, R. (eds.): *Information Sharing: Reference and Presupposition in Language Generation and Interpretation*. Stanford: CSLI Publications, 89–196.
- Roberts, C. (2003): Uniqueness in definite noun phrases. *Linguistics and Philosophy* 26, 287–350. <https://doi.org/10.1023/A:1024157132393>
- Strawson, P. F. (1950/1985): A referálásról. In: Copi, I. M. & Gould, J. A. (szerk.): *Kortárs-tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Budapest: Gondolat, 167–206.
- Tátrai, Sz. (2017): Pragmatika. In: Tolcsvai Nagy, G. (szerk.): *Nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 899–1058.
- Teixeira, L. R. & Menuzzi, S. (2017): Understanding the interaction between demonstrative deixis and descriptive content. *Revista Letras* 96, 509–529. <https://doi.org/10.5380/rel.v96i0.51342>
- Tóth, E. (2022): A főnévi mutató névmások kontrasztáló használata: egy elicitációs vizsgálat tanulságai. In: Laczkó, K. & Tátrai, Sz. (szerk.): *Tanulmányok a deixisről*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 99–113.
- Tóth, E. (megjelenés alatt): *Empirical Perspectives on the Use of Hungarian Nominal Demonstratives*. Sheffield: Equinox Publishing.
- Vecsey, Z. (2005): A tulajdonnevek mint indexikus kifejezések. In: Szabó, E. & Vecsey, Z. (szerk.): *Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról*. Szeged: Grimm Kiadó, 182–208.
- Vecsey, Z. (2007): Hogyan referál az itt és a most? *Magyar Nyelvőr* 131(3), 342–347.
- Wolter, L. (2006): *That's That: The Semantics and Pragmatics of Demonstrative Noun Phrases*. PhD értekezés. Santa Cruz: University of Santa Cruz. <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2009.00205.x>
- Wolter, L. (2009): Demonstratives in philosophy and linguistics. *Philosophy Compass* 4(3), 451–468.
- Zvolenszky, Zs. (2005): Russell megingathatatlan elmélete a határozott leírásokról. *Kellék* 27–28, 165–177.